

Iisraeli rahva ajalugu III

Ermo Jürma

23. Hellenism 332-65

Ptolemaioste valitsus 301 - 198

Aleksander Suur lõpetas pärslaste ülemvõimu. Samaaria purustati.

Jeruusalemm alistus.

Aleksander surma 323. a järel:

Antigonos - Väike-Aasia,

Seleukos - Mesopotaamia, Põhja-Süüria,

Ptolemaios - Egiptus.

301. a Palestiina Ptolemaioste alla.

23. Hellenism 332-65

Juutide omaelu ei puudutatud. Ptolemaiused lubasid Jahve kultuse vabaduse.

3.saj eKr Egiptuses ja Väike-Aasias sünagoog. Side templiga templimaks ja palverännak

Tõlgiti Septuaginta. Suurenes proselütism.

Aristobul rääkis juudi ja kreeka ühtsust religioonis ja filosoofias.

Hassiidid *vagad* - kellest variserid ja esseenid

**Fikseeriti ajaloolised-kultuslikud traditsioonid
Kindlustus sakraalne elukorraldus**

24. Samaaria lõhe

4./3. saj samaarlaste lõhe Jerusalemmast

Pühapaik Gerisimi mäel Sekemis

Võtsid omaks nn Samaaria Pentateuhi

Nende kultus (säilinud tänaseni) langes Jerusalemma põlguse alla

1Aj, 2Aj, Esr, Ne lähevad Põhjariigist mööda

Konflikt seleukiididega 198-128

198 läks Palestiina seleukiididele

Käsuustavad ja liberaalid võitlesid ülempreestri koha pärast. Antiochos IV pani ülempreestriks mittedokiiidi

Jaason võttis ülempreestri ameti Menelaoselt tagasi. Seepeale Antiochos vallutas Jerusalemma, peatas sabati, ümberlõikamise ja ohvrid, põletas pühakirju.

Jahve altari ja Gerisimi pühitses Zeusile.

“hävituse koletis” - martüürium või vastuhakk?

Konflikt seleukiididega 198-128

Preester Mattathias alustab 198 ülestõusu.

Juudas Makkabi sai Juudamaa valitsejaks, taastas ohvriteenistuse: Hanukka

163 seleukiidid lahkuvad, taastub kultusevabadus.

Makkabid taotlevad iseseisvust, sidet roomlastega.

Joonatan (mittesadokiit) ülempreester+“väepealik”

Ülempreester Mattathiase teine poeg Siimon
(juutide Suur Ülempreester, sõjaväe pealik ja valitseja)

Siimeon vallutab Jafo ja loob sidemeid roomlastega.

Vermi mündid. 143/42 = uue ajaarvamise algus.

Siimon rajab Hasmonite dünastia.

•25. Hasmonite kuningriik

Johannes Hyrkanos liitis Edomi Jeruusalemmaga.
Purustas palgasõduritega Gerisimi ja Samaaria.

Saduserid hülgasid Toora edasiarendamise, allegooria ja õpetuse vaimudest, inglitest ja ülestõusmisest. Taotlesid hellenismi.

Variserid eraldusid ebapühast, käsk kõiges! Jaatasid kirjatundjate suulist traditsiooni, allegooriat; hülgasid hellenismi. Muutusi ootasid vaid Jumalalt.

Hyrkanos → poeg Aristobul → Jannaius. Variserid kutsusid tema vastu Demeetriose. Jannaius võitis, lõi 600 juuti risti.

Salome Aleksandra pani ülempreestriks Hyrkanos II. Variserid ja saduserid süneedriumi kokku.

Hasmonite "Iisrael" püsis 40 aastat.

Vaimne elu

Tarkusekirjandus Ii, Kg

Apokalüptika

Ajalookirjutus (1Mak, 2Mak)

Kirjaseletus midraš (*hbr otsima*). Halaka + haggada

Toorast tuletasid kirjatundjad üksikeeskirju.

2.saj eKr esseendid: Kumran ja Een-Gedis.

Sektireeglid, Habakuki kommentaar, psalmilaadsed ülistuslaulud, valguse ja pimedusepoeegade võitlus

Roomlaste astumisega Iisraeli ja Süüria provintsi moodustamisega lõpeb mõnede uurijate arvates vanatestamentliku Iisraeli ajalugu.

26. Rooma aeg

Pompeius jõudis 63. a Jeruusalemma

Aristobul alistus. Hyrkanos kinnitati ülempreestriks.

Sõltumatu Juuda oli eksisteerinud 79 aastat.

Pompeius liitis Palestiina Süüriaga ja seadis maavalitseja. Ülempreestriks allus Juuda+Idumeaga, Galilea ja Pereaga.

Dekapoliseks ja Samaaria iseseisvusid.

57 võeti ülempreestrilt poliitiline võim.

Roomast põgenenud Aristobuli ülestõus suruti maha.

Ülempreester Hyrkanos II sai Suurkohtu eesistujaks.

Antipatrist sai Juuda maavalitseja. Ta andis oma vanemale pojale Phasaëlile Juuda ja Perea, nooremale (Herodesesele) Galilea (kaart 55).

26. Rooma aeg

Caesari mõrvaga 44 eKr Süüria maavalitsejaks Longinus

Antipater oma poegadega leidis poolehoidu, rahvas mürgitas ta. Herodes abiellus endise hasmonite kuningakoja järeltulija lapselapse Mariammega. Nii seos kuninga-suguvõsaga.

Herodes läks Rooma ja ta määrati senati otsusega Juuda kuningaks. Kui roomlased partlaste sissetungi tagasi tõrjusid, tegid nad Herodesse Juuda valitsejaks.

27. Herodesed

Herodes andekas, taktitundeline, ja otsustusjulge, füüsiliselt vapper, tark diplomaat, poliitiliselt kaval, põhijoonteks valitsemisiha ja auahnus. Astus õigeaegselt Pompeius → Caesar → Cassius → Antonius → Octavianuse poolele.

Herodes oli alati vihatud, võõras, Rooma sõber. Viimane jõuline valitseja Juudas; suri 4 eKr

27. Herodesed

Herodes nimetas Samaaria Augustuse järgi Sebaste.

Rajas sadama Kaisarea, Jeerikosse talveresidentsi, taastas Hasmonite kindlused ja ehitas uusi.

Jeruusalemmast sai hellenistlik metropol. Rajas Antonia kindluse. Restaureeris templi 20 eKr - 64 pKr.

Süürias, Foiniikias, Väike-Aasias ja Kreekas linnades basseine, teatreid, gümnaasiume, sammastänavaid ja templeid.

Religiooselt liberaalne ja sünkretist.

Positiivne: polnud sõdu ega ülestõuse.

Niisutussüsteemid, (põllu)majandus ja kaubandus

Leevendas suure näljahäda.

Keisrite ees kaitseks kogu maailma juutide.

Heroodese järeltulijad

Keiser järgis Heroodese testamenti - riik jagati ta poegadele: Arhelaos - Juuda+Samaaria, Antipas - Galilea ja Perea, Filippus - Jordani idaalad.

Peagi allutati Juuda ja Samaaria maavalitsejale. Jeruusalemm sai Rooma garnisoni. Jordani idaalad liideti Süüriaga.

Herodes Antipas lahutas Nabatea kuningatütrest kui abiellus Heroodiasega, kes ka end lahutas. Selle mõistis hukka R-Johannes.

Agrippa soosis kristlaste tagakiusamisest (Ap 12:1jj). 44 pKr suri ta mõne päeva pärast (Ap 12:21-23).

Õitses rabide kirjatundmine, sõna-sõnaline inspiratsioon Hillel ja Šammai. Hillel andis õigeks kirjaseletamiseks seitse reeglit. Hilleli järeltulijaks sai ta õpilane ja lapselaps, rabi Gamaliel, hilisem Sauluse õpetaja.

“Kui aeg täis sai”

Jeesus tegutses Herodes Antipas ajal 4eKr–39pKr.

Kasutas käibelolnud arusaamu, variseride, esseenide õpetust

Sõnum oli tihedasti seotud Tema oma isikuga.

Uus = armastuse topeltkäsk üle teiste!

Vägivallatuse sõnumi ja suhtumisega riigisse kaotas Ta selootide poolehoiu.

Kasuistika kriitikaga kutsus välja variseride vastupanu.

Asetades end autoriteetselt Toora käskude kõrvale, rääkis ja tegutses Ta nii, nagu võib vaid Jumal.

Variserid nägid selles jumalopilget ja nõudsid surma.

Pooldajad tundsid ära Jumala Poja.

28. Juudi esimene ülestatõus

44 pKr liideti Palestiina Süüriaga.

Omaelu korraldasid juudid ise. Tõlnerid korjasid roomlastele makse. Süneedrium mõistis kohut, vaid surmaotsuse roomlased.

Kogu Roomas olid ainult juudid vabastatud keisrikultusest.

Küreeniuse-aegne rahvaloendus tõi roomavastased meeleolud.

Pontius Pilaatus (26–36) ärritas juute: kullatud silti keisrile, võttis veejuhtmele raha templi varadest.

Caligula nõudis enda jumalana kummardamist: Aleksandria sünagoogi ees palju märtreid. 39. pKr purustasid juudid Jamnias keisrialtari. Keisri pildi templisse paneku käsku ei täidetud

Seloodid ja variserid: messiaanlik riik ja roomlastest vabanemine käivad käsikäes.

Rahutused sagenevad. Tekib pistoda-partei mõrvas ülempreestri

Korruptsioon viis olukorra pingete piirini.

28. Juudi esimene üleštõus

Kaisareas kaotasid juudid kodanikuõiguste protsessi.

Lõplik tõuge: Florus nõudis templivarast 17 talenti, teda mõnitati. Seepeale rüüstas linna ja lõi õlikuid risti

Õlpreestri poja Eleasari juhtimisel peatati keisriõhver. Garnisonil lubati lahkuda, kui nad relvad maha panid, nad tapeti. Juudid said endile Masada ja Herodeioni kindlused.

Kaisareas, Damaskuses ja Aleksandrias vallandusid juutide tagakiusud.

Süüria maavalitseja Gallus tuli 66 pKr õugisel leegioniga Juudasse. Ta tungis Jeruusalemma, aga tõmbus kaotusi kandes tagasi. Ülestõusnud said palju relvi ja sõjasaaki. Galileas juhtis õlestõusu Joseph, Mattiase poeg, kes on ajalukku lãinud Josephusena.

28. Juudi esimene õlestõus

Talvel 66 tuli Vaspasianus 3 leegioni ja abivãgedega. Jõtapa mãgikindluse piiramiselt lãks Josephus roomlaste poolele.

Teine juht Johannes Gišala põgenes Jeruusalemma ja kehtestas terrori. Vespasianus alistas kogu maa, aga ei kiirustanud Jeruusalemma. Suvel 69 sai ta keisriks ja kãskis oma pojalt Titusel Jeruusalemm vallutada.

Kevadel 70 enne paasapõhi alustati 5 leegioniga piiramist. Septembris Jeruusalemm langes.

Herodeion alistus lahinguta, Machãrus piiramise jãrel. Masada pidas vastu peaaegu aasta. Enne langemist 73 teostasid juudid enesetapu.

28. Juudi esimene õlestõus

Juudast sai keiserlik provints (keskus Kaisarea).

Templita puudus legitiimne kultusepaik. Ohvreid ei saanud enam tuua. Kadus preesterkond. Templimaks tuli anda Jupiterile.

Juutlus oli ikka veel lubatud religioon. Jãtkus sünagoogi jumalateenistus, Põhakirja lugemine, selgitamine, palvetamine ja armastuseteod.

Saduserid kadusid.

Autoriteetideks kirjatundjad, Jamniasse rajati akadeemia.

Ka diasporaa templimaks Jupiterile ja side emamaaga lõdvenes.

Oodati Rooma lõppu ja Messia tulekut. Seda peegeldavad Baaruki, 4.Esra, Sibylli oraakli 4. raamat jt.

Keiser Nerva (96-98) vabastas juudid Jupiteri lõivust.

29. Juudi teine üleestõus

Hadrianus (117–138) käsikis külästuse ajal Jeruusalemm taastada ja rajada templi kohale Jupiteri pühamu.

Seejärel 132 algas Bar-Kohba „Tähepöeg“ üleestõus. Maa vabastati. Alati uut ajaarvamist. Vermiti mündid. Taastati ohvriteenistust.

Väepealik Julius Severus surus üleestõusu maha. Maa laostus ja tühjenes. Vangilangenud müüdi orjadeks. Pühast linnast tehti paganlik Aelia Capitolina.

Juutidel keelati surmanuhtluse ähvardusel sinna astumine. Juudid said aastasadadeks võõrasteks oma kodumaal.

Provintsi uus nimi oli nüüd Palestiina (Vilistimaa).

29. Juudi teine üleestõus

Antonius Pius tühistas ümberlõikamiskeelu.

Safedist ja Tibeeriast said kirjatundjate keskused.

Kasvas Babüloonia koolkonna osatähtsus.

Aastate 70 ja 135 katastroofide järel sulgus juutlus iseendasse.

Kanoniseeriti kirjasetustraditsioon Mišna.

Selle kommentaariks oli Gemara. Kokku moodustavad need kaks teost Talmudi.

Nende abil on juutlus püsinud võõras keskkonnas tänini.

30. Vana ja uus jumalarahvas

Jüngrid ja algkogudus olid juudid. Nad osalesid templiteenistuses, täitsid Seadust ega kavatsenud rajada uut religiooni. Alggogudus ei pidanud end juutluse erisuunaks, vaid eshatoloogiliseks jumalarahvaks, tõelise Iisraeli esindajaiks. Jeesuses Kristuses nägid nad VT kuulutatud õndsussündmust.

Oodati Messia tagasitulekut, maailma lõppu, viimset kohut.

Alggoguduses ka helleniste ja kreekaekelseid diasporaajuute.

Kui nad oma vaba suhtumise pärast Seadusesse ja kultusesse Jeruusalemmast välja aeti, pöördusid nad paganate poole. Nii tekkisid Antiookias ja mujal kogudused, kes koosnesid juutidest, proselüütidest ja paganatest. Apostlite kantsiil Jeruusalemmas (~50. pKr) lahendas ka need suhted Ap 15.

30. Vana ja uus jumalarahvas

Sel ajal kui ristisündmus näitas, et Seadus on pääseteena välistatud, säilitavad VT kui tunnistus Jumala tegutsemisest ajaloos ja selle keskel kostunud töötused Jeesuse Kristuse kogudusele oma püsiva väärtuse.

Võttes Kristuse-sündmust kui selle tee, mida Jumal Iisraeliga käis, lõppsihti, on VT tunnistus teest, mis viis eesmärgile. Eesmärgi õigeks mõistmiseks on vaja pidada silmas teed, mis sinna viis; vastupidiselt, eesmärgilt avanevad uued perspektiivid teele.

Kui kogudus ei kaota silmist Jumala tegutsemist ajaloos, nagu VT seda tunnistab, aitab see vältida gnostilistesse müütidesse, paganlikku naturalismi ja sünkretismi libisemise ohtu.

30. Vana ja uus jumalarahvas

Juutlus hülgas Jeesuse kui Messia. Kristlik Seaduse mõistmine kohtas nende ägedat vastupanu. Pärast 70 pKr katastroofi olukord teravnes. Kristlasi hakati nimetama hereetikuteks. Nendega keelustati igasugune läbikäimine. 18-palve, mida juut pidi päevas 3 korda paluma, sisaldab oma alguses vormis ühte needust kristlaste vastu.

Kristlus omakorda mõjustas juudi nomismi väljakujunemist.

Kas Jumal on Iisraeli hüljanud? Jumala valik jääb saladuseks. Ta töötused pole tühja läinud. Pöördunud juudid on tõendus, et Jumal pole oma valitud rahvast hüljanud.

Paganakristlastel pole põhjust ülevalt alla vaatamiseks.

Pääste, mida paganad kogesid Kristuses, pole lahutatav Jumala päästvast tegutsemisest Iisraeli ajaloos. Pagan on haaratud kaasa armutöötustesse, mille Jumal andis Iisraelile nende ajaloo algul.
